

STANOWISKO PATRIARCHY JEREMIASZA II TRANOSA WOBEC ZMIANY KALENDARZA PRZEZ WATYKAN

Słowa kluczowe: patriarcha Jeremiasz Tranos II, Watykan, Rzeczypospolita, kalendarz

Patriarcha Jeremiasz II Tranos pochodził z Aghialo (dzisiaj Pomorie w Bułgarii) nad Morzem Czarnym i pomimo średniego wykształcenia zdołał zdobyć podczas trzech okresów zajmowania stanowiska patriarchy (I – od 5 maja 1572 do połowy listopada 1579; II – od sierpnia 1580 do końca lutego 1584; III – od kwietnia 1587 do końca 1595)¹ szacunek u wszystkich, ponieważ wielokrotnie zajmował stanowisko w różnych ważnych kwestiach kościelnych z wyjątkową stanowczością podpartą moralnym autorytetem. Wraz z objęciem tronu patriarszego w Konstantynopolu Jeremiasz II stworzył nowy porządek rzeczy nadając wszystkiemu nowy rytm. Był wspaiałym, srogim i nieustraszonym arcybiskupem, ale równocześnie nieubłagany w kwestiach kościelnej korupcji, dążącym do przywrócenia dawnej świetności Kościoła Wschodniego. Zgodnie z opisem K. Sathasa, Jeremiasz „zwołał synod, na którym zasiadł zgodnie z kryteriami kanonicznymi, jako wspólny władca duchowy całej ekumeny, z natury majestatyczny oraz waleczny obrońca prawosławia, ubrany w uświęconą mandię z *potamami* i trzymając w rękę *dekanikion*, dbał o rzetelne i staranne zastosowanie kanonów, które

¹ W powyższym opracowaniu podaję chronologię patriarchów konstantynopolitańskich zgodnie z katalogiem chronologicznym zamieszczonym przez Ch. Patrinely, *Η οργάνωση του Γένους υπό τους Τούρκους και η επιβίωσή του*, [w:] *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, t. 10, Ateny 1974, s. 102.

uprzednio były lekceważone a także zabronił pod karą pozbawienia godności biskupich wyświęcania kapłanów za pobraniem opłaty bądź darów, ponadto upiększył i rozbudował siedzibę patriarchatu”. Jeremiasz dzięki swej tytanicznej osobowości, pomimo prowadzenia ciągłej walki na wielu frontach, więziony, na wygnaniu, powtarzających się prześladowaniach, powrotów na stanowisko patriarchy, w przeciągu około 35 lat zdołał zainicjować duchowy poryw swojej epoki z wielką śmiałością i odwagą². Poza wymianą korespondencji z Luteranami należy nadmienić także pertraktacje Watykanu zakończone fiaskiem, w sprawie przyjęcia przez prawosławnych reformy kalendarza papieża Grzegorza XIII.

Dzięki licznym wizytom w Księżstwie Moskiewskim i Rzeczypospolitej greckich hierarchów, mnichów i kupców, Jeremiasz posiadał znakomitą możliwość zorientowania się na podstawie ich relacji o poziomie życia kościelnego Słowian oraz o ich problemach. Poprzez wspólne przeciwdziałanie niebezpieczeństwu ze strony papieżstwa, polegającego na narzuceniu reformy kalendarza, nadarzyła się okazja do nawiązania bardziej ciasnych kontaktów kościelnych z Konstantynopolem. Ze strony prawosławnych w Rzeczypospolitej powyższą inicjatywę podjęli książę i wojewoda kijowski Konstanty Ostrogski i bractwa cerkiewne.

Encykliką papieża Grzegorza XIII (1572–1585) *Inter gravissimas pastoralis officii nostri curas* z dnia 24 lutego 1582 r. została przeprowadzona reforma kalendarza w Kościele rzymskokatolickim, wzy-

² Odnośnie szerszych informacji dotyczących osobowości Jeremiasza patrz. K. N. Sathas, *Νεοελληνική φιλολογία. Βιογραφίαι των εν τοις γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της ελληνικής εθνεγερσίας (1453–1821)*, Ateny 1868, s. 187; G. Waletas, *Μελέτιος Πηγάς ο αθλητής του εθνοφωτισμού 1549–1601*, wyd. Πηγής, Ateny 1966, s. 9–12; G. Podskalsky, *Der Ökumenische Patriarch Jeremias II*, [w:] *Der Ökumenische Patriarch Jeremias II. von Konstantinopel und die Anfänge des Moskauer Patriarchates. Referate und Beiträge auf dem Internationalen Wissenschaftlichen Symposium in Bad Alexandersbad, 10. – 15. Juni 1989*, [Oikonomia. Quellen und Studien zur orthodoxen Theologie 27], Erlangen 1991, s. 75–86; B. N. Florja, *Vostočnye patriarchi i zapadnorusskaja cerkov*, [w:] *Brestskaja unia 1596 g.*, s. 120; B. Modzelewska, *Jeremiasz II Tranos*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 7, Lublin 1997, kol. 1179–1180.

wając wiernych do porzucenia starego i przyjęcie nowego systemu odmierzania czasu. W myśl tej reformy od czwartku 5 października 1582 r., następował czwartek 15 października, według nowego stylu. Jednakże Watykan przystępując do reformy kalendarza nie wziął pod uwagę kryteriów kanonicznych, tzn. współpracy i zgody na powyższą patriarchatów Wschodu. W ten sposób jego inicjatywa nie posiadała charakteru powszechnego. Sama reforma była odebrana przez wielu jako kolejny etap ekspansji Watykanu. Poza chęcią dominacji, papiestwo dążyło także do poprawy prestiżu Kościoła łacińskiego, dość nadszarpniętego przez Reformację i wojny religijne w Europie Zachodniej.

W międzyczasie król Rzeczypospolitej Stefan Batory (1576–1586) nakazał wszystkim obywatelom państwa zastosowanie nowego kalendarza, nie zważając na ich przekonania religijne. Jednak natychmiastowa reakcja prawosławnych pokazała, że nie tylko nie noszą się z zamiarem przyjęcia nowego kalendarza, ale gotowi są potraktować ten akt za jeszcze jeden spośród prozelitycznych planów Watykanu³. W sytuacji, gdy papież Grzegorz spotkał się ze zdecydowanym sprzeciwem prawosławnych, pośpieszył przez swego wysłannika Greka Michała Eparcha (syna znanego intelektualisty z wyspy Korfu, Antoniego Eparcha) i Jana Bonafe, aby załagodzić konflikt. Za ich pośrednictwem przesłał duchowemu zwierzchnikowi prawosławia w Rzeczypospolitej Jeremiaszowi II pismo z 5 lutego 1583 r. oraz cenne dary⁴.

3 Ch. Papadopoulos, *Σχέσεις Ορθοδόξων και Λατίνων κατά τον ΙΣΤ' αιώνα*, „Θεολογία”, 3(1925), 260; A. Wejnert, „Sprostowanie błędu co do czasu wprowadzenia kalendarza gregoriańskiego do Polski”, „Biblioteka Warszawska”, 2(1865), 497; N. F. Sumcov, *Istoričeskij očerok popytok katolikov vvesti v južnuju i zapadnuju Rossiju grigorijskij kalendar*, „Kievskaja Starina”, 21(1888), 237; K. Lewicki, *Książce Konstanty Ostrogski a unia brzeska 1596 r.*, Lwów 1933, s. 58; M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*, Warszawa 1989, s. 62.

4 Szerzej o kontaktach Jana Bonafe z patriarchą Jeremiaszem patrz. K. N. Sathas, *Βιογραφικόν σχεδιάσμα περί του πατριάρχου Ιερεμίου Β' (1572–1594)*, Ateny 1870 [= φωτοαντ. Εκδόσεις Παν. Σ. Πουρναρά, Tesaloniki, 1979], s. ξς'–ξθ'; K. Panagioto-poulos, *Πατριαρχικά γράμματα και άλλα έγγραφα (1571–1576) για τον Ιέρωνα-Ιωάννη Μπωναφέ*, „Θησαυρίσματα”, 12(1975), 320–321; K. G. Ciknakis, *Η συνεργασία του*

Zwrócił się w nim o zatwierdzenie nowego kalendarza przez Kościół prawosławny⁵, gratulując jednocześnie Jeremiaszowi za *Αποκρίσεις*, czyli odpowiedzi patriarchy na korespondencję z protestantami z Tybingi⁶. Pontyfik wyraził żywe uczucia miłoś-

Ιωάννη Μποναφέ με τον οικουμενικό πατριάρχη Ιερεμία Β' (τον Τρανό) κατά το 1574, [w:] Τόμος τιμητικός Κ. Ν. Τριανταφύλλου, τ. 2, Patra 1993, s. 819-834; tenże, Η μονή Ταξιαρχών του Αγίου στα τέλη του 16^{ου} αι., „Πελοποννησιακά”, 21(1995), 65; tenże, Η μονή του Αγίου Γεωργίου των Κρημνών κατά τον 16^ο αιώνα, [w:] Παχώμιος Ρουσόνογ, 450 χρόνια από την κοίμησή του (1553), Ateny 2005, s. 116.

⁵ Sathas, *Σχεδιάσμα*, s. 66-69.

⁶ Zamiarem protestantów, którzy zwrócili się do zwierzchnika prawosławia o wydanie opinii w kwestii „Wyznania Augustyńskiego”, czyli kryterium miarodajności ich Symbolu Wiary, było nawiązanie przyjaznych relacji z centrum prawosławia przez luteranckich teologów z Wirtembergii. W ten sposób pragnęli po pierwsze, dowiedzieć się bezpośrednio i z oficjalnych źródeł o nauce Kościoła Wschodniego, oraz stwierdzić, w jakich punktach są zgodni i w jakich sprzeczni z nim, po drugie i najważniejsze, zmiierzali do rozpowszechnienia na Wschodzie ich protestanckich idei i zdobycie, jeśli to możliwe, zgody na nową naukę zawartą w „Wyznaniu Augustyńskim” patriarchy ekumenicznego, jako niepodważalnie ewangelicznej, pokrywającej się ze starożytną i autentyczną nauką jedyneprawosławnego i katolickiego Kościoła. Sprawa ta posiadała znaczenie najwyższej wagi z perspektywy szerzenia i rozwoju protestantyzmu oraz w jego walce z potęgą papizmu. Stawianym przez siebie ukrytym celem, który sami wyznają we wstępie do wydanej korespondencji, było możliwe głębsze przyciągnięcie a następnie prozelityzm prawosławnych, zdobywając ich na rzecz protestantyzmu. Wiadomym jest, że prawosławny Wschód podczas XVI i XVII w., oraz w późniejszym czasie, było jabłkiem niezgody w walce o wpływy między rzym.-katolikami i protestantami. Jedni przy zastosowaniu wielu różnorodnych metod, m.in. „podstępnej” unii papieskiej, inni przy pomocy wysyłanych misjonarzy oraz środków naukowych i dydaktycznych, dążyli do prozelityzmu prawosławnych wiernych. Dalekowzroczny zwierzchnik Kościoła prawosławnego patriarcha konstantynopoliński Jeremiasz II, w którego rękach w ówczesnych czasach skupiała się w rzeczywistości cała władza kościelna, dobrze znał główne cele protestantów, pomimo tego nie odrzucał odwołujących się do jego opinii, przyjmując ich z iście ojcowską wyrozumiałością i miłością, wskazując jedyną możliwą drogę ich spotkania z prawosławiem, równoznaczną z koniecznością przyjęcia przez nich prawdziwej nauki chrześcijańskiej. Niewątpliwie patriarcha pragnął tego jednego – zjednoczenia, żywiąc nadzieję na zbliżenie ich do prawosławia, przekonując protestantów o potrzebie porzucenia nieznanych w starożytności tradycji nauk reformatorskich. Nie dopuścił myśli użycia w stosunku do nich niedopuszczalnego prozelityzmu, tak charakterystycznego dla rzymskiego katolicyzmu i protestantyzmu. Wierzył, że istnieje możliwość przy pomocy teoretycznej dyskusji i w duchu miłości chrześcijańskiej i równości, przekonania ich o konieczności poprawy ich nauki. Jednak dyskusja pokazała coś całkiem odmiennego. Z jednej strony Jeremiasz z absolutną

ci i podziwu w stosunku do osoby patriarchy za odrzucenie przez prawosławny Wschód protestanckiego niebezpieczeń-

szczością opierał się w swej dyskusji na Piśmie Św. i Tradycji, natomiast protestanci za autentyczne uznawali wyłącznie Pismo Św., dokonując przy tym subiektywnej egzegezy, starając się by w ten sposób usprawiedliwić niezasadne poglądy pierwszych reformatorów w dziedzinach nauki chrześcijańskiej, kultu i administracji kościelnej. Ponadto patriarcha podkreślił autorytet Kościoła i Ojców Kościoła, podczas gdy protestanci ten odrzucili. Teolodzy z Konstantynopola myśleli i negocjowali różne kwestie teologiczne przy użyciu starożytnej prawosławnej dialektyki wewnętrznej, natomiast teolodzy z Tybingi żyli wśród odmiennego świata idei i używali w dyskusji nową, obcą dla Bizancjum dialektykę protestancką. Brakowało, więc wspólnej bazy, wspólnego kryterium i jednolitej metody w rozwiązaniu różnic i zbliżenia niezgodnych poglądów. W szczególności to protestanci nie pragnęli ułatwienia porozumienia i przejścia do ustępstw oraz uznania i przyjęcia nauki prawosławnej, co najmniej w kwestiach oczywistych, wręcz przeciwnie przyjmowali krytyczną pozycję wobec niej i w ogóle wobec wiary starożytnego Kościoła, umiescawiając siebie samych ponad autorytetem Ojców Kościoła, Synodów, Tradycji oraz historycznego Kościoła w ogóle. Starali się przy pomocy pokazów wysokiego wykształcenia i sofizmatów bronić i usprawiedliwiać każdy neoteryzm reformacji. Pomimo to w trakcie trwania dyskusji zauważalny jest jakiś rozwijający się postęp. Patriarcha, pisząc bardzo łagodnie i ugodowo w pierwszej *Απόκριση*, staje się surowym w drugiej i jeszcze bardziej zdecydowany w trzeciej, w której dał koniec widocznym bezużytecznej dyskusji dogmatycznej z protestantami. Czuwający nad rozwojem sytuacji łacinnicy, śledzili z niepokojem wymianę korespondencji pomiędzy Konstantynopolem i Tybingą. Ponadto zdołali nabyć u greckiego archimandryty Teolepta, przeciwnika Jeremiasza, który później zastąpił go na tronie patriarchalnym, jako Teolept II (1585–1586), duplikat pierwszej *Απόκρισης* Jeremiasza, którą wydał wraz z łacińskim przekładem w Krakowie w 1582 r. Stanisław Sokołowski z pomocą, której zaatakował protestantów. „Censura Orientalis Ecclesiae”, E. Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en Grec par der Grecs aux*, Paris 1885–1906, (XV–XVI siècles), t. 4, z. 762, s. 239–240; Sathas, *Σχεδιάσμα*, s. 60–62; Ch. Papadopoulos, *Σχέσεις Ορθοδόξων και Διαμαρτυρομένων, από Ιερεμίον Β΄ μέχρι Κυρίλλου του Λουκάρεως*, „Νέα Σιών”, 21(1926), 129–144; H. Cichowski, *Ks. Stanisław Sokołowski a Kościół Wschodni: studjum z dziejów teologii w Polsce w w. XVI*, Lwów 1929, s. 19–60; I. N. Karmiris, *Ορθοδοξία και Προτεσταντισμός*, t. 1, Ateny 1937, s. 90–135; O. Halecki, *Od unii Florenckiej do unii Brzeskiej*, t. 2, Lublin 1997, s. 29–30; A. Jobert, *Od Lutra do Mohyły. Polska wobec kryzysu chrześcijaństwa 1517–1648*, Warszawa 1994, s. 234–235; W. K. Medlin & Ch. G. Patrinelis, *Renaissance Influences and Religious Reforms in Russia: Western and Post-Byzantine Impacts an Culture and Education (16th–17th Centuries)*, Genève 1971, s. 83; S. Pansiman, *Η Μεγάλη Εκκλησία εν αιχμαλωσία*, tłum. N. K. Papadopoulos, wyd. Μπεργαδής, t. 2, Ateny 2000, s. 469; Z. Cibanlis, *Η Ορθοδοξία και ο Καθολικισμός μετά την Άλωση*, IEE, t. 10, Ateny 1974, s. 119–121; G. Podskalsky, *Η ελληνική θεολογία επί Τουρκοκρατίας 1453–1821. Η Ορθοδοξία στη σφαίρα επιρροής των δυτικών δογμάτων μετά τη Μεταρρύθμιση*, przeł. G. D. Metalin, MIET, Ateny 2005, s. 52–53, 148–166 wraz z bogatą bibliografią.

stwa⁷, poczym poddał krytyce protestantów w związku z ich dostępnyymi planami i stosowaną taktyką, usiłujących wdrzeć się na prawosławny Wschód⁸. W odpowiedzi w piśmie z sierpnia 1583 r. patriarcha nazwał protestantów heretykami⁹. Drugie pismo papieża do Jeremiasza z dnia 7 marca 1584 r. dotyczyło głównie sprawy przyjęcia nowego kalendarza, ale również odwoływał się ponownie do korespondencji z protestantami. Z jednej strony oskarżał ich za odrzucenie czci oddawanej relikwiom świętym, z drugiej strony chwalił Jeremiasza za teologiczne, prawidłowe i oparte na tradycji patrystycznej podejście do kwestii¹⁰.

Papież, zachęcony pomyślnym obrotem sprawy oraz zrealizowaniem postawionych przez siebie celi w korespondencji z Jeremiaszem, wysłał do Konstantynopola trzy delegacje, które miały za zadanie przekonanie Jeremiasza, aby dołączył podpis pod aktem przyjęcia nowego kalendarza. Papiescy wysłannicy, wśród których znajdował się wspomniany wcześniej Bonafe i osobisty znajomy patriarcha, otrzymali również polecenie nakłonienia do podległości papieżowi. Jeszcze przed przybyciem papieskiej delegacji, Jeremiasz otrzymał w lutym 1583 r.¹¹ dwa pisma od Konstantego Ostrogskie-

7 Oczywiście *Αποκρίσεις* Jeremiasza były znane także w kręgach teologów prawosławnych w Rzeczypospolitej. Trochę później do nich właśnie odwoła się metropolita kijowski Piotr Mohyła w swoim „Prawosławnym wyznaniu wiary”.

8 Pismo zostało opublikowane przez A. Theiner, *Annales ecclesiastici*, t. 3, Roma 1856, s. 435-436. Ch. Papadopoulos, *To Γρηγοριανόν ημερολόγιον εν τη Ανατολή*, „Εκκλησιαστικός Κήρυξ”, 8 (1918), 127-130.

9 „Lettre du patriarche Jérémie au pape Grégoire XIII”, Legrand, *BH (XV-XVI siècles)*, t. 2, s. 377-378; G. Hofmann, *Griechische Patriarchen und Römische Päpste. Untersuchungen und Texte*, t. 2/4, *Patriarch Jeremias II* [=OCP 25/2(1932), nr 76], Roma, 1929, s. 242-244; A. Dimitrakopoulos, *Επανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων εν τη Νεοελληνική Φιλολογία του Κ. Σάθα μετά και τινων προσθηκών*, „Ημέρα”, 3(15) Ιουνίου, 1872, s. 1a-b; Karmiris, *Ορθοδοξία και Προτεσταντισμός*, t. 1, s. 131-132.

10 Theiner, *Annales ecclesiastici*, t. 3, s. 616-617.

11 S. Oikonomos, *Βίος Γρηγορίου μητροπολίτου Ειρηνουπόλεως και Βατοπαιδίου*, Ateny 1860, s. 56-62; I. Welloudos, *Χρυσόβουλλα και γράμματα των οικουμενικών Πατριαρχών, ανήκοντα εις τους Φιλαδελφείας μητροπολίτας*, Wenecja 1893, s. 12-19; Sathas, *Σχεδιάσμα*, s. 32-34.

go oraz weneckiego księcia Mikołaja Daponde, w których ostatni podzielili się swym zakłopotaniem w związku z modyfikacją kalendarza. Stanowisko Jeremiasza było jasne. W odpowiedzi patriarcha wyraźnie podkreślił, że w żaden sposób nie może się zgodzić z unieważnieniem postanowienia I Soboru Powszechnego w sprawie świętowania dnia Paschy, gdyż nie stawia siebie samego ponad autorytetem Soborów Powszechnych.

Jeremiasz doskonale zdawał sobie sprawę z tego, co niesie reforma, mogła w konsekwencji poróżnić samych prawosławnych. Dlatego niezadowolony z kierowanych pod adresem swojej osoby namów Jeremiasz, 28 listopada 1583 r., wraz z patriarchą aleksandryjskim Sylwestrem (1569–1599), oficjalnie odrzucił i skrytykował reformę kalendarza¹², a w wydanej synodalnej i patriarchalnej encyklice osądził również zmianę paschalii¹³. Było to wynikiem wspólnej z patriarchą Sylwestrem decyzji, odrzucającej możliwość ewentualnej zmiany kalendarza. Jednostronna decyzja Watykanu udowodniła po raz kolejny, iż stanowi przykład papieskiej hegemonii i jawnego znaku dążeń Kościoła rzymskokatolickiego do zawładnięcia chrześcijańskim światem przy użyciu siły. Synod zgodził się z pewnymi zarzutami dotyczącymi błędów starego kalendarza, nie zawahał się jednak wytknąć innych uchybień nowego systemu przeliczania czasu. Podczas teologicznej debaty w kwestii wprowadzenia nowego kalendarza, podkreślono główną przeszkodę, czyli niedopuszczalną zmianę paschalii. Motywując swoje stanowisko patriarchowie wyjaśniali, że oparli się na uchwa-

¹² O próbach wprowadzenia nowego kalendarza na Wschodzie patrz: Sathas, *Σχεδιασμα*, s. 57-68; Ch. Papadopoulos, *Το Γρηγοριανόν ημερολόγιον εν τη Ανατολή*, „Εκκλησιαστικός Κήρυξ”, 8(1918), 127-145; tenże, *Σχέσεις Ορθοδόξων και Λατίνων κατά τον ΙΣΤ΄ αιώνα*, „Θεολογία”, 3(1925), 260-264; J. Schmid, *Verhandlungen über die Annahme der Kalendar-Reform durch die orientalischen Kirchen*, „Historisches Jahrbuch der Görresgesellschaft“ 3(1882), 543-595; Hofmann, *Griechische Patriarchen*, t. 2/4, s. 228.

¹³ M. Gedeon, *Κανονικά διατάξεις. Επιστολαί, λύσεις, θεσπίσματα των αγιωτάτων πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως από Γρηγορίου του Θεολόγου μέχρι Διονυσίου του από Αδριανουπόλεως*, t. 2, Konstantynopol 1889, z. 10, s. 34-38; Sathas, *Σχεδιασμα*, s. 28-32.

le I soboru powszechnego, zgodnie, z którą dzień Paschy był ustalany na podstawie cykli paschalnych, których punktem wyjściowym była Pascha żydowska świętowana 14 dnia miesiąca Nisan i w pierwszą pełnię księżyca po wiosennym zrównaniu dnia i nocy 21 marca¹⁴. W rezultacie patriarchowie wezwali prawosławnych, aby pozostali wierni starej metodzie przeliczania czasu, stanowiącej bardziej miarodajny sposób określania paschalii, i co ważniejsze, pozostającej w zgodzie z uchwałami I Soboru powszechnego.

W tym samym duchu zawierała się treść odpowiedzi nadesłanych do papieża, wiernych prawosławnych w Rzeczypospolitej, kleru ormiańskiego w Lwowie i społeczności greckiej w Wenecji¹⁵. Patriarcha był niezmienny i stanowczy w swoich poglądach odnośnie kwestii przyjęcia nowego kalendarza. To samo oświadczył w kilka lat później w piśmie skierowanym do protestantów z Tybingi, wysłanym z Moł-

¹⁴ Por. korespondencję Bolognetti z kardynałem Komo i Dionizym Ralli z lipca i września 1583 r. *Monumenta Poloniae Vaticana, Bolognetti Albertii nuntii apostolici in Poloniae epistolae et acta 1581–1585*, red. E. Kuntze, t. 6, nr 220, wyd. Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1938, s. 381; nr 224, s. 384; nr 291, s. 516; Tretiak, *Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii brzeskiej*, Kraków 1912, s. 104; J. Krajcar, *Konstantine Basil Ostrożskij and Rome in 1582–1584*, "Orientalia Christiana Periodica", 35(1969), 205; T. Kempa, *Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej*, Toruń 1997, s. 23–24; M. Melnyk, *Spór o zbawienie. Zagadnienia soteriologiczne w świetle prawosławnych projektów unijnych powstałych w Rzeczypospolitej (koniec XVI – połowa XVII wieku)*, wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2001, s. 57.

¹⁵ Gedeon, *Κανονικαί διατάξεις*, t. 2, nr 10, s. 34–38. Patrz: Sumcov, *Grigorijskij kalendar*, 238–239; K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczypospolita polska. Zarys historyczny 1370–1632*, Warszawa 1934, s. 189. W odpowiedzi patriarchy odnośnie sprawy wspólnego świętowania Paschy z łacinnikami Jeremiasz napisał do metropolity Filadelfii i opiekunów świętyni św. Jerzego w Wenecji zabraniając im wspólnego świętowania Paschy z rzymskimi katolikami stwierdzając, iż Kościół nie miał w zwyczaju dostosowywania się do modernizmów łacińskich ή καθ' ἡμᾶς ἐκκλησία νεωτερίζειν καθ' οἰονδήποτε τρόπον οὐκ εἴωθεν. Dosyteusz patriarcha jerozolimski, *Τόμος αγάπης κατά Λατίνων, συλλεγείς και τυπωθείς παρά Δοσιθέου Πατριάρχου Ιεροσολύμων επί της ηγεμονίας του ευσεβεστάτου και εκλαμπροτάτου Αυθέντος και ηγεμόνος κυρίου Ιωάννου Αντιόχου Κωνσταντινου, βοεβόδα πάσης Μολδοβλαχίας*, Jassy 1698, s. 540–541; D. G. Apostolopoulos & P. D. Michailaris, *Η Νομική συναγωγή του Δοσιθέου. Μία πηγή και ένα τεκμήριο. Α'* [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών 35. Θεσμοί και Ιδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία], Ateny 1987, s. 436–437, nr 1055.

dowlachii we wrześniu 1589 r.¹⁶, w innym do metropolity Filadelfii Gabriela Seviros w Wenecji z 7 lipca 1590 r.¹⁷ i w końcu uchwałą synodu, który obradował w Konstantynopolu w 1593 roku¹⁸.

Po wspólnym oświadczeniu Patriarchatów Wschodu w sprawie zmiany kalendarza łacinnicy ostatecznie stracili nadzieję na przyciągnięcie i prozelityzm prawosławnych wiernych w sposób „kanoniczny” i „prawny”. To właśnie wówczas swą propagandę rozpoczęli jezuci, częstokroć pozbawieni szacunku do świętości i tradycji, starając się wymóc na społeczności prawosławnej w Rzeczypospolitej, by nie przydawali żadnego znaczenia poleceniom przychodzącym od Kościoła Matki. Negatywne stanowisko Jeremiasza w kwestii zmiany kalendarza warunkowało fakt, iż wysłannicy papiescy otrzymali również odmowną pisemną odpowiedź. Jednak jedno z pism patriarchy do papieża Grzegorza XIII, doręczone przez papieskich posłańców Eparchosa i Bonafe, w swej treści było całkowicie zaskakującym i niezrozumiałym. Patriarcha ekumeniczny występował w nim przeciwko protestantom, deklarując przy tym, że przyjmuje zmianę kalendarza żądając terminu dwóch lat na jego wprowadzenie¹⁹. Przytoczone pismo

16 Karmiris, *Ορθοδοξία και Προτεσταντισμός*, t. 1, s. 104.

17 Dosyteusz, *Τόμος αγάπης*, s. 540-541; I. Welloudos, *Χρυσόβουλα και γράμματα των Οικουμενικών Πατριαρχών*, Wenecja, 1893, s. 20-24; Gedeon, *Κανονικά διατάξεις*, t. 2, nr 10, s. 38-40; Sathas, *Σχέδιασμα*, s. 32-34.

18 Dosyteusz, *Τόμος αγάπης*, s. 541; *Documente Privitoare La Storia Romanitor Culese*, t. 13, red. E. Hurmuzaki & A. Papadopoulos-Kerameus, Buçuresti 1909, nr 18/16, s. 432 oraz nr 18/18, s. 434.

19 A. Dimitrakopoulos, *Επανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων εν τη Νεοελληνική Φιλολογία του Κ. Σάθα μετά και τινων προσθηκών*, „*Ημέρα*”, 3(15) czerwiec 1872, s. 1a-b. „Περὶ δὲ τῆς διορθώσεως τοῦ ἱεροῦ καὶ παναγίου Πάσχα, ἦν ἂν μοι δι' εὐχῆς ἡμᾶς συγγενέσθαι τοῖς ἐπισκεψαμένοις, πρότερον ἢ νῦν μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τούτου καὶ τελείαν ἔκδοσιν· ὅτι καὶ ἡ ἀποδοχὴ ἦν ἂν ἐτοιμότερα καὶ ἐλάσσων ὁ κίνδυνος. Εὐ γὰρ οἶδας, μακαριώτατε δέσποτα, τὸ τῶν ὑφ' ἡμῶν γενῶν πληθός τε καὶ διάφορον καὶ τῶν ἡμῶν τυραννούντων τὸ θρασὺν, ὠμόν τε καὶ ὑποπτικόν, καὶ ὅτι τὸ μερικῶς διαδέχεσθαι τὴν διόρθωσιν σκάνδαλον ἐργάζεται τοῖς λοιποῖς. Διὸ δέον ἐκρίναμεν κοινῶσαι μεθ' ἡσυχίας τὸ χρέμα τοῖς ἡμετέροις τῶν ἀδελφῶν, ἀρχιεπισκόπων δηλαδὴ τινῶν καὶ μητροπολιτῶν, σὺν τοῖς ὑφ' ἡμῖν ἄρχουσι τῶν πόρρω· εἰς γὰρ διεσπαρμένοι ἔν τε Οὐγγροβλαχίᾳ, Μολδοβλαχίᾳ, Λεχίᾳ, Ρωσσίᾳ, Ἰβηρίᾳ καὶ πολλοῖς ἄλλοις μέρεσι σχεδὸν νῦν ἄβατοις διὰ τοὺς ἐνεστῶτας πολέμους. Καὶ ἵνα τοτὶ τὸ θεάρεστον, ἔργον

nie było oryginalne, gdyż w 1584 r., kiedy zostało napisane, Jeremiasz znajdował się na wygnaniu. Później, w swej korespondencji z protestantami, patriarcha zaprzeczył słuchom, jakoby zaakceptował zmianę kalendarza na gregoriański. Jednak za pośrednictwem fanatycznego jezuita Antoniego Possewina ogłoszono w szerokich kręgach treść sfałszowanego pisma Jeremiasza, wywołując jeszcze większy niepokój wśród prawosławnych Rzeczypospolitej wywołany próbą narzucenia przez łacinników kalendarza gregoriańskiego z użyciem siły.

Stanowisko Jeremiasza odnośnie kwestii zmiany kalendarza było oczywiste, gdyż jeszcze na początku 1583 r. dwaj patriarchowie Wschodu, konstantynopolitański Jeremiasz i aleksandryjski Sylwester, wezwali księcia Ostrońskiego do pozostania wiernym starym kalendarzowi²⁰. Jednocześnie Jeremiasz wysłał dwóch egzarchów: protosyngla Nicefora (w późniejszym czasie odegra kluczową rolę w walce z unią, wydając decyzje o odłączeniu biskupów apostatów

έν μιᾷ παρὰ χριστιανοῖς γένηται πᾶσι (ὡσπερ καλῶς παρ' ἡμῶν ἔσκοπήθη καὶ ἀρεστοὶν ἐφάνη) αἰτοῦμεν παρὰ τῆς μακαριότητός σου διείτιαν, ἥτις ἔσται διορία τῆς κοινῆς περὶ τοῦ Πάσχα διορθώσεως· καὶ μέχρι ταύτης οὐδέμια γενέσθω παρενόχλησις τοῖς ἡμετέροις τῶν ἀδελφῶν τοῖς κατὰ τὸ παλαιὸν θύουσιν”.

- 20 „Pismo Jeremiasza II Tranosa do księcia Konstantego Ostrońskiego”. Jeremiasz II Tranos, *Poslanija Ieremii, patriarcha Konstantinopolskiego, I ekzarchov Nikifora i Dionisija*, wyd. I. I. Malyševskij, *Aleksandrijskij patriarch Meletij Pigas i ego učastie v delach ruskoj cerkvi*, t. 1-2, Kiev 1872, t. 2/3, Ostrog, 1583, nr 1. *Biblioteka Narodowa*. XVI. Qu. 955 a adl. (Mf. 94708); Malyševskij, *Meletij Pigas*, t. 2/3, nr 2, s. 93-98; J. Schmid, *Verhandlungen über die Annahme der Kalendar-Reform durch die orientalischen Kirchen*, „Historisches Jahrbuch der Görresgesellschaft“, 3(1882), 564; Karmiris, *Ορθοδοξία και Προτεσταντισμός*, t. 1, s. 133; Chodyncki, *Kościół prawosławny*, s. 188-189. Dwa znane egzemplarze w starsłowiańskim tłumaczeniu są przechowywane w Bibliotece Narodowej w Warszawie oraz w Bibliotece Instytutu Ossolińskich we Wrocławiu. Patrz: Z. Żurawińska & Z. Jaroszewicz-Pierśławcew, *Katalog druków cyrylickich XV–XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, nr 11, Warszawa 2004, s. 27, gdzie znajdziemy szeroką bibliografię dotyczącą *Poslanija Ieremii*. Tłumaczenie na język włoski daje nam Peri, *Due date, un'unica Pasqua. Le origini della moderna disparità liturgica in una trattativa ecumenica tra Roma e Constantinopoli (1582–1584)*, Milano 1967, s. 203-217. Natomiast nie posiadamy informacji o oryginale w języku greckim. Na podstawie doniesienia nuncjusza papieskiego Bolonetiego do sekretarza papieskiego z 25 czerwca 1583 r. dowiadujemy się, że książę Ostroński już otrzymał encyklikę patriarszą. Kuntze, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 6, nr 205, s. 366.

od Kościoła), archimandrytę Dionizego oraz ich tłumacza Teodora w celu doręczenia pism patriarchalnych do hierarchii oraz wiernych prawosławnych w Rzeczypospolitej. Patriarcha wzywał w nich prawosławnych do zachowania starego stylu, jako jedyne go prawidłowego kryterium wyznaczania dni paschalii²¹. Wszystkie pisma Jeremiasza zostały w późniejszym czasie wydrukowane w drukarni w Ostrogu. Zwracał się w nich do ludu ruskiego (z 1583 r.)²², do metropolity kijowskiego Onisifora (1579–1589) (z 11 stycznia 1583 r.)²³, do biskupa pińskiego i turowskiego Cyryla (1576–1585) (z 28 kwietnia 1583 r.)²⁴ oraz do prawosławnych mieszczan Wilna (z 1583 r.)²⁵.

W piśmie do metropolity kijowskiego Onisifora Jeremiasz podzielił się niepokojącymi wiadomościami, otrzymanymi od księcia Ostrogskiego o działalności prozelitycznej wobec Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej. Patriarcha polecił Onisiforowi i podległym mu wiernym swoich dwóch przedstawicieli: protosyngła Nicefora i archimandrytę Dionizego, a także ich tłumacza, rusińskiego

-
- 21 Makary (Bułgakow), metropolita, *Istorija Russkoj Cerkvi*, t. 5, *Period razdelenija Russkoj Cerkvi na dve mitropolii. Istorija Zapadnorusskoj, ili Litovskoj, mitropolii (1458–1596)*, red. B. Florja, Moskwa 1996, s. 238–239; J. Tretiak, *Piotr Skarga w dziejach i literaturze unii brzeskiej*, Kraków 1912, s. 83–84; M. Gruševskij, *Istorija Ukraini-Rusi*, t. 5, Kiiw 1995, s. 463; J. Stradomski, *O merytorycznych i konfesyjnych problemach reformy kalendarza w świetle XVI i XVII-wiecznej polemiki religijnej w Rzeczypospolitej*, [w:] „Pokazanie Cerkwie prawdziwej...”. *Studia nad dziejami i kulturą Kościoła Prawosławnego w Rzeczypospolitej*, Białystok 2004, s. 39–40.
- 22 Jeremiasz II Tranos, *Poslanie k russkomu narodu*, Ostrog, 1584. BN. XVI. Qu. 955 a adl. (Mf. 94708); Małyševskij, *Meletij Pigas*, t. 2/3, nr 1, s. 84–93; Żurawińska, *Katalog druków cyrylickich*, nr 12, s. 27–28, gdzie znajdziemy szeroką bibliografię odnośnie powyższego encykliki patriarchalnej.
- 23 „Pismo Jeremiasza II Tranosa z 11 stycznia 1583 r. do metropolity kijowskiego Onisifora”, *Poslanija Ieremii*, nr 2. BN. XVI. Qu. 955 a adl. (Mf. 94708); Małyševskij, *Meletij Pigas*, t. 2/3, nr 3, s. 98; Żurawińska, *Katalog druków cyrylickich*, nr 11, s. 27.
- 24 „Pismo egzarchów Nicefora i Dionizego do Cyryla Terleckiego z 28 kwietnia 1583 r.”, *Poslanija Ieremii*, nr 3. BN. XVI. Qu. 955 a adl. (Mf. 94708); Małyševskij, *Meletij Pigas*, t. 2/3, nr 4, s. 99–100; Żurawińska, *Katalog druków cyrylickich*, nr 11, s. 27.
- 25 „Pismo Jeremiasza II Tranosa do prawosławnych mieszkańców Wilna”, *Poslanija Ieremii*, nr 4. BN. XVI. Qu. 955 a adl. (Mf. 94708); Małyševskij, *Meletij Pigas*, t. 2/3, nr 5, s. 100–101. Żurawińska, *Katalog druków cyrylickich*, nr 11, s. 27.

pochodzenia Teodora. Jeremiasz pokrótce objaśnił cel ich przybycia do Rzeczypospolitej. Wysłannicy patriarchy mieli zaczerpnąć gruntownych informacji o sytuacji kanoniczno-prawnej prawosławia na terytorium Rzeczypospolitej oraz przyczynić się do umocnienia i utrwalenia wiary, tradycji Ojców Kościoła, a także duchowej więzi z patriarchatem. W imieniu tłumacza i studenta Teodora patriarcha zwrócił się z gorącą prośbą o udzielenie mu pomocy w pozyskaniu książek, niezbędnych do szybkiego i efektywnego zakończenia studiów. Nie omieszkał nadmienić, że po powrocie do kraju może stanowić użyteczny i znaczący czynnik w rozwoju szkolnictwa kościelnego w metropolii kijowskiej²⁶.

W swym piśmie do Onisifora Jeremiasz przewidział ewentualne utrudnienia na trasie podróży wysłanników patriarchy. Zastrzegł, więc, iż w przypadku niemożliwości dotarcia osobistego powinni delegować mnicha Teodora, do którego obowiązku będzie należało odebranie stosownych odpowiedzi²⁷. Dwaj egzarchowie po przybyciu do Jass zdali sprawę z niebezpieczeństwa sytuacji politycznej, spowodowanej trwającą wojną polsko-turecką. Z tego względu uznali za niezbędne, przekazanie pism patriarszych Teodorowi oraz jedno własne skierowane do biskupa pińskiego i turowskiego Cyryla z dniem 23 kwietnia 1583 roku²⁸.

W tym ostatnim, egzarchowie powtórzyli treść pisma patriarszego do Onisifora, gwarantując, że ich wizyta nie została odwołana, ale jedynie odłożona. Ponadto prosili o przyjęcie i okazanie Teodorowi niezbędnej pomocy, po to by mógł osobiście wręczyć pisma patriarsze metropolicie i pozostałym biskupom. Zgodnie z zaleceniem patriarchy Teodor miał pozyskać informacje o problemach i trudnościach, z którymi zmagala się metropolia kijowska i w szczególności o niebezpieczeństwie pochodzącym z działalności protestantów. Odnośnie tego

²⁶ *Poslanija Ieremii*, nr 2. BN. XVI. Qu. 955 a adl. (Mf. 94708); Malyševskij, *Meletij Pigas*, t. 2/3, nr 3, s. 98. Makary, *Istorija*, t. 5, s. 238-239.

²⁷ Tamże.

²⁸ *Poslanija Ieremii*, nr 3. BN. XVI. Qu. 955 a adl. (Mf. 94708); Malyševskij, *Meletij Pigas*, t. 2/3, nr 4, s. 99-100.

ostatniego niebezpieczeństwa zobowiązał Teodora do zaopatrzenia się w stosowne pozycje książkowe do uważnego zbadania ich teologicznych odstępstw. Egzarchowie wyrazili również pragnienie patriarchy, aby wkrótce wysłać do metropolii kijowskiej wykwalifikowanych nauczycieli z perspektywą efektywniejszego przeciwdziałania szerzącym się herezjom. Patriarcha, powołując się na znany cytat ewangeliczny, podkreślił, że powód kryzysu kościelnego tkwi głównie w niewystarczającej znajomości Pisma Św., zachęcając słowami: *Badajcie Pisma, w przekonaniu, że w nich macie żywot wieczny*²⁹.

Nie posiadamy niestety informacji o rezultacie wizyty Teodora, czy o zapowiedzianej wizycie egzarchów. Prawdopodobnie, fakt wygnania przez władze tureckie patriarchy na wyspę Rodos w 1584 r. opóźnił plany patriarchy na ożywienie życia religijnego Kościoła prawosławnego w Rzeczypospolitej. Tym niemniej, kontakty z hierarchią ruską i w szczególności z księciem Ostrogskim przyniosły wyraźny bodziec w kontaktach tego lokalnego Kościoła z tronem ekumenicznym.

W dniu 20 listopada 1583 r. patriarcha skierował jeszcze jedno pismo w tej samej sprawie do Rusinów i Ormian zamieszkujących Lwów³⁰. Wyraził w nim swój sprzeciw w kwestii reformy kalendarza, która wywoływała zgorszenie wśród wiernych. Wobec próby siłowego narzucenia kalendarza Ormianie z Rzeczypospolitej zwrócili się o radę do patriarchy. Na podstawie nauki Ojców Kościoła Jeremiasz wspólnie z patriarchą Aleksandrii Sylwestrem odwołał się w sprawie

²⁹ *Poslanija Ieremii*, nr 4. BN. XVI. Qu. 955 a adl. (Mf. 94708); Malyševskij, *Meletij Pigas*, t. 2/3, nr 5, s. 100-101. B. Gudziak, *Kryza i reforma. Kiiv's'ka mitropolija, Cargorodskij patriarchat i geneza Berestejs'koj unii*, Lviv 2000, s. 174-178. Patrz. J. 5,39.

³⁰ Milkowicz, *MCSL*, t. 1, nr 71, s. 94-97; Gedeon, *Kavovikaj diařtařeic*, t. 2, nr 10, s. 34-38; *Akty, odnosiaščiesja k istorii Zapadnoj Rossii, sobrannyje i izdannye Archeografičeskoju Komissiejju*, t. 3, Sankt Petersburg 1848, nr 138, s. 278. Zob.: Makary, *Istorija*, t. 5, s. 239; Chodynicki, *Kościół prawosławny*, s. 189. Odnośnie wspólnoty ormiańskiej we Lwowie zob. G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia* [Studia Ecclesiastica 12], Roma 1971, s. 5-161; Y. Dashkevych, *L'imprimerie arménienne à Lvov (Ukraine) au XVIIe siècle*, [w:] *Armenia and Ukraine* [= "Revue des Études Armeniennes", 6(1969), 355-371], Lviv – New York 2001, s. 142-158, 720; M. Kaprał, *Nacional'ni gromadi Lvova XVI–XVII st. (social'no-pravovi vzaemini)*, Lviv 2003, s. 72-81, 159-198.

ustalania dni świętowania Paschy do autorytetu I Soboru powszechnego, w którym uczestniczyli a następnie złożyli podpisy pod jego postanowieniami biskupi z Małej w Wielkiej Armenii³¹. Równocześnie zaznaczył powagę wydarzenia chrystianizacji Ormian przez Grzegorza Oświeciciela³², oraz podał powody niedopuszczalności zmiany kalendarza.

Po pierwszym niepowodzeniu Watykanu w pertraktacjach w sprawie przyjęcia nowego kalendarza przez prawosławny Wschód, zwrócił swą uwagę na osobę prawosławnego księcia i wojewody kijowskiego Konstantego Ostrogskiego, który przynajmniej na początku okazywał zainteresowanie zbliżeniem dwóch Kościołów. Papież dobrze wiedział o ciasnych związkach możnowładcy z patriarchą ekumenicznym, dlatego był przekonany, że przy jego pomocy będzie w stanie wpłynąć na Jeremiasza i dobić się w końcu zgody odnośnie prozelitycznych planów Watykanu. Na misję do Rzeczypospolitej delegował nuncjusza papieskiego Alberta Bolognietiego (początek kwietnia 1581 – 5 kwietnia 1585) oraz jezuitę Antoniego Possevino.

Z inicjatywy wysłanników papieskich przeprowadzono rozmowy między 5 i 8 lipca 1583 r., podczas których stroną prawosławną

31 Na I Soborze Powszechnym Kościół Armenii reprezentował syn i następca Grzegorza Oświeciciela Aristages wraz z innymi czterema biskupami: Fiospontu Akryty, Sabmon (Sofan) Arsakia, Sewastii Eulalia i Satal Euithia (Ευήθιο), którzy podpisali protokoły synodu. Zob. Kallinik z Kizyku, *Οι πατέρες της Α' εν Νικαία οικουμενικής συνόδου*, „Ορθοδοξία”, 2 (1927), 206, 248.

32 Grzegorz Oświeciciel został ochrzczony w Cezarei i wychowany jako chrześcijanin. Później wstąpił na służbę do króla Tirydatesa, ukrywając przed nim swoje pochodzenie, pragnąc odkupić winy swojego ojca. Gdy okazało się, że Grzegorz jest chrześcijaninem gdyż odmówił złożenia ofiary pogańskim bogom został wtrącony do lochu. Później król odkrył prawdziwą tożsamość Grzegorza i trzymał go w lochu przez 15 lat, poddając okrutnym torturom. W międzyczasie Tirydates dostał obłędu wkrótce po tym, gdy zamordował świętą, dziewicę Rypsymę, która nie chciała mu ulec. Siostra króla nakazała wówczas wypuścić św. Grzegorza, który przywrócił królowi zmysły. Po cudownym ozdrowieniu Tirydatesa wraz z całym dworem przyjął on chrzest i w 301 uczynił chrześcijaństwo religią państwową. W 302 Grzegorz został patriarchą Armenii. Pod koniec swego życia wycofał się z działalności publicznej i został pustelnikiem. Umarł około 326 r. A. K. Arwanitis, *Αρμενία*, „Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία”, 3 (1963), 167-171.

reprezentowali Konstanty Ostrogski wraz z synami Konstantym i Janem oraz greckiego pochodzenia przełożonym monasteru w Droho-
bużu archimandrytą Dionizym Paleologiem³³. Początkowym tema-

33 Dionizy Rallis Paleolog (1534–1620), „z domu Kantakuzenów i Paleologów”. Był potomkiem dwóch słynnych rodów bizantyńskich cesarzy, Paleologów ze strony ojca i Kantakuzenów ze strony matki [D. P. Paschalis, *Πάλλης, Διονύσιος*, [w:] *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσού»*, 21(1933), 40]. On sam tytułował się w swym liście do cara Rosji Teodora Iwanowicza, syna Iwana Groźnego, jako bratanek znanego doradcy głównego „μεγάλου πραγματευτή” sułtana Michała Kantakuzena, znanego także jako Seitanoglou. Wkrótce po ukończeniu studiów w Rzymie, został wyświęcony na biskupa Kizyku (P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București 1936, s. 52). Już w drugiej połowie siódmej dekady XVI w. przejechał z polecenia papieża Grzegorza XIII do Rzeczypospolitej, na dwór księcia Konstantego Ostrońskiego, gdzie pełnił funkcję nauczyciela w tamtejszej Akademii oraz jako arcybiskup Kizyku objął stanowisko przełożonego monasteru św. Jerzego w Dorohobużu. Po raz pierwszy jest wspomniany w dokumentach historycznych w 1583 r. [D. Korzeniowski, *Catalogus actorum et documentorum... Expeditionis Romanae*, Cracovia 1889, s. 32. D. Dima, *Mitropolitul Dionisie Rally Paleologul și legăturile lui cu Biserica și Țările Române*, BOR, 83(1965), 522. I. Choma, *Kiiv'ska mitropolia v Berestejskim periodi*, Roma 1971, s. 48-49]. Osobiście dostarczył księciu jeden egzemplarz starożytnego rękopisu Pisma Świętego w języku słowiańskim jako dar papieża Grzegorza XIII, o który ubiegał się już wcześniej książę w celu powielenia drukiem. J. Krajcar, *Konstantin Basil Ostrožskij and Rome in 1582–1584*, „Orientalia Christiana Periodica”, 35(1969), 200-202. W końcu w 1585 r. przy poparciu możnowładców z Galaty, został naznaczony przez patriarchę Jeremiasza II na metropolitę Tyrnowa w Bułgarii. Ponownie spotykamy jego w Rzeczypospolitej przy okazji oficjalnej podróży do Rosji (9 kwietnia 1591 – 28 lutego 1592). Dionizy został wysłany do Moskwy w funkcji przedstawiciela patriarchy ekumenicznego oraz Synodu, aby dostarczyć złotą bullę z datą z maja 1590 r., poprzez którą Synod uznał pierwszym patriarchą Moskwy Hioba. Podczas pobytu w Rzeczypospolitej spotkał się z metropolitą kijowskim Michałem, zwracając się z prośbą o pokrycie kosztów podróży patriarchy Jeremiasza II do Rzeczypospolitej a także za udzielenie sakry biskupiej z tytułem arcybiskupa metropolii kijowskiej. W piśmie Michała do bractwa lwowskiego z 4 grudnia 1592 r. wyrażał swe oburzenie z powodu zachowania Dionizego (Milkowicz, MCSL, t. 1, nr 258, s. 402-405). Skupiał uwagę na postępowaniu Dionizego, który zdaniem metropolity po otrzymaniu wielu darów ze złota i srebra, celowo podrobił pieczęć patriarchy w Wilnie, a następnie wręczył mu podrobione pismo patriarchsze, żądające uiszczenia długu wobec Jeremiasza. Michał zdecydował, że przed wykonaniem postanowienia patriarchszego, upewni się o autentyczności powyższego dokumentu. W tym celu wysłał pismo do Patriarchatu Ekumenicznego, z żądaniem udzielenia wyjaśnienia. Nie posiadamy jednak dowodów, czy w rzeczywistości istniało powyższe pismo, a tym bardziej odpowiedzi na nie patriarchatu. Michał uważał, że Dionizy działał w sposób egoistyczny, dążąc wyłącznie do zaspokojenia własnych korzyści. Podczas swego pobytu we Lwowie stanął po stronie biskupa Gedeona w batalii sądowej z bractwem lwowskim (zob. Gudziak, *Kriza i reforma*, s. 269, gdzie zostały wyszczególnione dokumenty dotyczące przywilejów nada-

tem rozmów była współpraca na płaszczyźnie naukowo-oświatowej³⁴. Książę zmierzał do pozyskania kadr do słynnej Akademii w Ostrogu w osobach wykształconych alumnów greckich ze szkoły św. Atanazego w Rzymie. Drugi temat dotyczył wprowadzenia nowego kalendarza. Pod naciskiem reprezentantów papieskich Ostrogski przyjął propozycję wpłynięcia na patriarchę ekumenicznego w sprawie ustępstw na rzecz nowego kalendarza. Trzeci temat poddany pod dyskusję dotyczył przeniesienia z Konstantynopola do Rzeczypospolitej tronu ekumenicznego zniewolonych obywateli Bizancjum³⁵. W ostatniej propozycji dało się wyczuć unijne plany papieskie. Na prośbę nuncjusza,

nych bractwu przez Michała). Zob. Σάθας, *Νεοελληνική φιλολογία*, s. 304-305; Kallinik Delikanis, *Πατριαρχικά έγγραφα*, t. 3. *Πατριαρχικών εγγράφων τρίτος τόμος ήτοι τα εν τοις Κώδιξι του πατριαρχικού Αρχιεπισκοπικού σωζόμενα επίσημα εκκλησιαστικά έγγραφα, τα αφορώντα εις τας σχέσεις του Οικουμηνικού Πατριαρχείου προς τας εκκλησίας Ρωσσίας, Βλαχίας και Μολδαβίας, Σερβίας, Αχριδών και Πεκίου (1564-1863), ος προστίθεται μελέτη περί της Αρχιεπισκοπής Αχριδών*, Konstantynopol, 1905, s. 23-26; S. Papadopoulos, *Η κίνηση του δούκα του Νεβέρ Καρόλου Γονζάγα για την απελευθέρωση των Βαλκανικών λαών (1603-1625)*, Tesaloniki 1966, s. 208-213; T. K. Spiridon, *hierodiakon, Οι έλληνες αρχιερείς των Μητροπόλεων Ουγγροβλαχίας και Μολδαβίας από του ΙΔ' έως του ΙΘ' αιώνας*, praca doktorska, Tesaloniki 1998, s. 196-203; N. Iorga, *Un conseiller byzantin de Michel-le-Brace: Le Métropolitte Denis Rhali Paléologue*, "Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine", 5(1920), 92-104; Medlin-Patrinelis, *Renaissance Influences*, s. 83, 103; Kuntze, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 6, nr 220, s. 381-382; nr 231, s. 402; nr 364, s. 642-643; I. Z. Mic'ko, *Ostroz'ka slovjano-greko-latins'ka Akademija (1576-1636)*, Kiiv 1990, s. 107-108; Chodynicki, *Kościół prawosławny*, s. 246-247, u którego znajdziemy bogatą bibliografię odnośną powyższego tematu; Gudziak, *Kryza i reforma*, s. 268-270; Kempa, *Konstanty Ostrogski*, s. 24.

³⁴ E. Likowski, *Unia Brzeska (r. 1596)*, Poznań 1896, s. 54.

³⁵ Theiner, *Annales ecclesiastici*, t. 3, s. 735. „Pismo nuncjusza Bolognettiego do kardynała Komo z dnia 22 lipca 1583 r.”. A. G. Velykyj, *Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850)*, t. 1, Roma 1959, s. 197-198. „Pismo nuncjusza Bolognettiego do kardynała Komo z dnia 20 lipca 1583 r.”, Kuntze, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 6, nr 245, s. 424; *Monumenta Ucraine Historica*, red. A. Šeptić'kij, t. 9-10, Roma 1964-1977, s. 137-138. Zob.: Chodynicki, *Kościół prawosławny*, s. 217-219; Choma, *Kiev'ska metropolia*, s. 52-55; Gudziak, *Kryza i reforma*, s. 180-182. Powyższy plan był niepojętny i nie do przyjęcia przez patriarchat ekumeniczny, biorąc pod uwagę, iż Rzeczypospolita systematycznie pogwałcała prawo równouprawnienia obywateli wyznania prawosławnego, którego kulminacją miały być najbliższe lata, w czasie których usiłowana uniestwić prawosławie przy pomocy unii.

Ostrogski skierował do papieża pismo, zredagowane przez Dionizego Paleologa³⁶, w którym została wyrażona dobra wola księcia odnośnie idei unii, jednak bez żadnych zobowiązań, konkretnych propozycji i warunków.

Po skazaniu na wygnanie przez władze otomańskie Jeremiasza na wyspę Rodos w 1584 r., nuncjusz papieski Bolognetti oraz jezuita Possevinos za wszelką siłę usiłowali wykorzystać chwilową niemoc patriarchatu do zrealizowania planów unijnych. Jednocześnie starali się urzeczywistnić ideę oswobodzenia patriarchy z zamiarem osadzenia go w Rzeczypospolitej. Liczyli, iż w ten sposób łatwiej zdobędą jego przychylność w kontaktach z Rzymem a zatem z całym światem prawosławnym³⁷. Początkowo powyższą ideę popierał również książę Ostrogski, do momentu, gdy uzmysłowił sobie rzeczywiste zamiary przedstawicieli papieskich. Ostatecznie, sam Jeremiasz nie zgodził się na przeniesienie siedziby patriarchatu. Stanowisko arcybiskupa wpłynęło gruntownie na samego Ostrogskiego, który gdy zrozumiał powody negatywnego stanowiska patriarchy wobec unii florenckiej, w konsekwencji przerwał swoją współpracę z Rzymem³⁸. Przedstawiciele papiescy podczas rozmów z Jeremiaszem i księciem Konstantynem w sprawie unii oparli się przede wszystkim na dyplomatycznych manipulacjach, a nie na braterskim dialogu, którego przedmiotem dyskusji powinno być to, co łączy lub dzieli obydwie Kościoły. Do przerwania rozmów z przedstawicielami papieskimi przez wojewodę kijowskiego przyczyniły się również następujące fakty:

36 „Pismo księcia Ostrogskiego do Possevina z dnia 3 października 1583 r.”. A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum hhistoriam illustantia maximam partem nondum edita extabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita*, t. 3, Roma 1864, s. 431. Zob. Likowski, *Unia Brzeska*, s. 60-61; Melnyk, *Spór o zbawienie*, s. 59.

37 „Pismo nuncjusza Bolognettiego do kardynała Komo z dnia 18 czerwca 1584 r.”, Kuntze, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 7, nr 206, s. 307-308.

38 „Pismo nuncjusza Bolognettiego do kardynała Komo z dnia 3 września 1584 r.”, Velykyj, *Litterae Nuntiorum Apostolicorum*, nr 207, s. 212; Lewicki, *Konstanty Ostrogski*, s. 59; Kempa, *Konstanty Ostrogski*, s. 128-129.

1. Nieudane próby Watykanu pośredniczenia w przywróceniu prawa własności ziemskiej księcia w Czechach i na Węgrzech³⁹, na prośbę Ostrońskiego⁴⁰.
2. Obojętne stanowisko pontyfika na petycję księcia o wysłanie alumnów greckich ze szkoły św. Atanazego w Rzymie, w celu zaspokojenia potrzeb oświatowych Akademii w Ostrogu⁴¹.
3. W rezultacie prowadzonego prozelityzmu przez Kościół łaciński najmłodszy syn księcia Konstantego dokonał konwersji na rzymsko-katolicyzm⁴².
4. Szykanowanie prawosławnych mieszczan Lwowa przez znanego przeciwnika prawosławia arcybiskupa Solikowskiego w celu narzucenia nowego kalendarza⁴³.

Gwałtowny protest wyrazili prawosławni mieszczenie wobec działalności łacińskiego arcybiskupa Lwowa Jana Dymitra Solikow-

39 Kuntze, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 6, nr 227, s. 396-400; nr 231, s. 402-403; nr 292, s. 517-519; nr 328, s. 587-588; nr 331, s. 590-591; nr 393, s. 690; Lewicki, *Konstanty Ostroński*, s. 70-71; Kempa, *Konstanty Ostroński*, s. 126-127.

40 „Pismo Konstantego Ostrońskiego do papieża Grzegorza XIII z dnia 25 lipca 1584 r.”; Kuntze, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 7, nr 274, s. 416.

41 Kuntze, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 6, nr 195, s. 347-348; nr 223, s. 383; nr 227, s. 396-400; nr 229, s. 400-401; nr 331, s. 590-591; J. Krajcar, *Konstantine Basil Ostrožskij and Rome in 1582-1584*, „*Orientalia Christiana Periodica*”, 35(1969), 201; Kempa, *Konstanty Ostroński*, s. 126.

42 „Pismo Dionizego Ralli do nuncjusza Bolognetiego z dnia 8 lutego 1583 r.”; Kuntze, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 6, nr 364, s. 642; P. N. Žukovič, *Sejmovaja bor'ba pravoslavnago zapadnorusskago dvorianstva s cerkovnoj uniej (do 1609 g.)*, Sankt-Petersburg 1901, s. 102; Krajcar, *Konstantine Basil Ostrožskij and Rome in 1582-1584*, „*Orientalia Christiana Periodica*”, 35(1969), 206; Kempa, *Konstanty Ostroński*, s. 127. Na dworze księcia Ostrońskiego znajdował się jeszcze jeden stronnik papieski, Grek Eustachy Natanael z Krety, który nauczał w szkole w Ostrogu. Powierzono mu także wykształcenie synów księcia i współczestnictwo w redakcji tekstu Pisma Św. przygotowywanego do druku. Po ukazaniu się dzieła znanego jezuita Piotra Skargi „O jedności” książę zwrócił się do niego z prośbą o napisanie prawosławnej apologii. Eustachy sprzeciwił się wykonaniu jego polecenia, manifestując swe posłuszeństwo wobec papieża. W swej korespondencji z kardynałem Sirleto z Rzymu wyraził oburzenie wobec negatywnego stanowiska księcia do zjednoczeniowych planów papieskich. Kuntze, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 6, nr 202, s. 359-360; Medlin-Patrinelis, *Renaissance Influences*, s. 104; Gudziak, *Kryza i reforma*, s. 171-172.

43 Lewicki, *Konstanty Ostroński*, s. 59-63; Kempa, *Konstanty Ostroński*, s. 124-125.

skiego (1583–1603), który wymógł na władzach miasta zamknięcie i pieczętowanie ich świątyń w dzień święta Bożego Narodzenia wg kalendarza juliańskiego, tj. 3 stycznia 1584 r. wg nowego stylu⁴⁴. Powyższy incydent wywołał także żywy sprzeciw prawosławnego biskupa Gedeona⁴⁵ oraz księcia Ostrogskiego⁴⁶, którzy wystosowali pisemny protest do króla Stefana Batorego i sejmu Rzeczypospolitej.

Stanowisko zajmowane przez Jeremiasza wobec protestantów, którzy przy pomocy szeroko zakrojonej działalności usiłowali przyciągnąć prawosławnych, okazało się podobne do tego wobec Kościoła rzymskokatolickiego. Pomimo to patriarcha potrafił utrzymać z obydwoma wyznaniem przyjazne kontakty. Dzięki swej mądrości i rozsądkowi ustrzegł Kościół prawosławny i wiarę od obcych wpływów innowierców, zmierzających wyłącznie do zagwarantowania własnych korzyści. Wierni w Rzeczypospolitej wypełniali posłusznie jego polecenia, odrzucając konsekwentnie wszelkie neoteryzmy i odstępstwa Kościoła rzymskiego⁴⁷, który nie przyjął metody dialogu, przedkładając użycie reformy kalendarza, jako środek zastosowania propagandy papieskiej. Pierwsze niepowodzenia Watykanu nie powstrzymały jego

⁴⁴ Początkowo różnica pomiędzy kalendarzem juliańskim i gregoriańskim wynosiła 10 dni. Obecnie wzrosła do 13 dni.

⁴⁵ „Królewski dekret do posłów i burmistrzów”, *Akty, odnosiające się do historii Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye Archeograficeskoju Komissieju*, t. 3, nr 139, s. 280. „Pokojowe oświadczenie pomiędzy prawosławnym biskupem lwowskim Gedeonem i rz.-katolickim arcybiskupem lwowskim Janem Solikowskim”, *Akty, odnosiające się do historii Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye Archeograficeskoju Komissieju*, t. 3, nr 147, s. 291-292. Zob. Makary, *Istorija*, s. 5, s. 239-241; Gruševskij, *Istorija*, t. 5, s. 464-466; Papierzyńska-Turek, *Państwo wobec prawosławia*, s. 63-65.

⁴⁶ „Pismo nuncjusza Bolognietiego do kardynała Komo z dnia 24 sierpnia 1584 r.”, Kuntze, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 7, nr 272, s. 45; E. Winter, *Russland und das Papsttum*, t. 1, *Von der Christianisierung bis zu den Anfängen der Aufklärung*, Berlin 1960, s. 258.

⁴⁷ W 1585 r. księciu Ostrogskiemu udało się pozyskać z Góry Atos dwa dzieła w tłumaczeniu na język słowiański przeciwko łacinnikom, autorstwa metropolitów tesalonicznych Grzegorza Palamasa i Nila Kawasila. Powyższe dzieła umocniły znacząco prawosławnych w walce z propagandą rzymskokatolicką, przy czym widocznie wzrósł autorytet Świętej Góry, por. A. M. Kurbskij, *Skazanija kniazia Kurbskogo*, Sankt Petersburg 1842, s. 236-238, 302.

zaborczej polityki wobec prawosławia. Bez znaczenia pozostała aktywna i bezkompromisowa działalność prozelityczna jezuitów, która wielokrotnie prowadziła do napięć i walk pomiędzy wiernymi obydwu Kościołów. Początkowa próba narzucenia nowego kalendarza przerozdziła się pole walki, na którym nie brakowało ucisku i prześladowań, wywołując przy tym eksplozję protestów ze strony prawosławnych w Rzeczypospolitej traktujących nowy kalendarz, jako jeden z głównych punktów oporu⁴⁸. W tym szczególnie krytycznym okresie w dziejach metropolii kijowskiej, znajdującej się w granicach Rzeczypospolitej, pośpieszył osobiście sam patriarcha konstantynopolitański Jeremiasz II Tranos, który w trakcie swej wizyty w latach 1588–1589 rozwiązał wiele palących dylematów.

SUMMARY

Rev. Archim. Andrzej Borkowski

Position of Patriarch Jeremiah II Tranos in the matter of calendar changes by the Vatican

Keywords: Patriarch Jeremiah II Tranos, Vatican, calendar

Subject of the paper is a standpoint of ecumenical patriarch Jeremiah II Tranos on the change of calendar introduced by Vatican.

⁴⁸ *Archiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj komissiej dlja razbora drevnich aktov, vysočajše učreždennoju pri Kievskom voennom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore*, t. 1/7, Kiev 1859-1904, s. 104; Sumcov, *Grigorijskij kalendar*, 240-242; J. Stradomski, *O merytorycznych i konfesyjnych problemach reformy kalendarza w świetle XVI i XVII-wiecznej polemiki religijnej w Rzeczypospolitej*, [w:] „Pokazanie Cerkwie prawdziwej...”. *Studia nad dziejami i kulturą Kościoła Prawosławnego w Rzeczypospolitej*, s. 40-41.

Patriarch Jeremiah's attitude in relations with the Roman Catholic Church has been similar to the earlier one concerning Protestants who had attempted to attract Orthodox faithful through their far-flung activities. Nevertheless the patriarch has managed to maintain friendly relations with both denominations. His wisdom and discernment has helped to safeguard the Orthodox Church and the faith against foreign influence of the non-Orthodox who have pursued solely to ensure their benefits. Orthodox believers in Polish Republic have obediently followed his orders consistently rejecting any novelties and aberrations of the Latin Church who has not accepted a method of dialogue preferring to use calendar reform as a measure to apply papal propaganda. Initial failure of the Vatican has not restrained its policy on Orthodoxy. Active and uncompromising proselyte activity of Jesuit order has repeatedly led to tensions and fights between faithful of both Churches. Initial trial to impose the new calendar has turned into battlefield of pressure and persecution. Orthodox people of the Polish Republic have protested against the new calendar treating it as one of the main reasons of their struggle. In such a particularly critical period in history ecumenical patriarch Jeremiah II Tranos has himself rushed to the aid of Kiev Metropolis located within boundaries of the Polish Republic. During his visit in 1588–1589 he solved many burning dilemmas.